

PREMISE PENTRU O POETICĂ A TEXTEMELOR
Premises for a Poetics of Textemes

Simina TERIAN, Assistant Professor Ph.D.,
“Lucian Blaga” University of Sibiu

Abstract: This study proposes a series of premises for the foundation of a poetics of textemes. By adopting the general framework of linguistic poetics (Eugeniu Coșeriu's integralist version), our approach tries to graft on this theoretical basis Lucian Blaga's dissociation between the linguistic metaphor and the poetic one, Mircea Borcilă's and Benjamin Harshav's distinction between referential quanta and referential fields, as well as the typology drawn by Mircea Borcilă and Philip Wheelwright, relating to the strategies for the articulation of the poetic meaning. According to these premises, textemes can be defined as units of referential quanta “fused” (fixed) through repetition, which does not cancel their poetic potential, because they can (re)activate in the text their sign functions and thus they can contribute to the creation of meaning.

Keywords: textemes, Poetics, metaphor, quanta, referential field, signs, meaning

0. În studiul de față ne propunem să investigăm statutul „poetic” al textemelor, adică funcționarea textemelor în textele poetice. În acest scop, vom porni de la premisa generală – lansată de către Mircea Borcilă încă de acum trei decenii – că „un nou început în poetica lingvistică *este* posibil dacă investigația se axează pe studierea modalităților concrete în care se produce sensul caracteristic în textele unor autori reprezentativi dintr-o cultură dată”¹. Prin urmare, obiectul propriu-zis al unei abordări a textemelor din unghiul poeziei nu îl poate constitui decât analiza textelor individuale. Iar, în acest sens, considerăm că e necesar să clarificăm cel puțin trei probleme metodologice.

1. Prima dintre aceste probleme privește statutul **poeziei lingvistice**. Eugeniu Coșeriu nu a postulat necesitatea fundamentării unei discipline specializate în investigarea textelor poetice, dar a trasat cu suficientă claritate frontiera care le separă pe acestea de textele numite „informative”. De aceea, chiar dacă instrumentarul conceptual al lingvisticii textului (în special conceptele de „sens” – „funcție semnică” – „funcție textuală”) are o utilitate deloc neglijabilă în analiza textelor literare, asemenea concepte se arată insuficiente pentru a surprinde complexitatea și, mai ales, specificul *poesis*-ului textual-discursiv. Acest fapt a fost subliniat în numeroase rânduri de către Mircea Borcilă, care, semnalând limitele lingvisticii textuale *stricto sensu*, a elaborat un cadru conceptual și metodologic apt să explice particularitățile textului literar. Este

¹ Mircea Borcilă, *Introducere în poezia lui Blaga*. Teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Litere, Cluj-Napoca, 1980, p. 1.

vorba despre **teoria poezii discursive**², pe care o vom folosi în cele ce urmează ca ghid pentru explorarea textemelor. Din acest punct de vedere, trebuie să semnalăm că teoria elaborată de către Mircea Borcilă se sprijină pe trei disocieri preliminare.

1.1. În primul rând, este vorba despre distincția – datorată lui Lucian Blaga – între **metafora lingvistică** (plasticizantă, semnificativă, care descrie orizontul lumii date) și **metafora poetică** (revelatoare, trans-semnificativă, creatoare de lumi), care își găsește adevăratele sale implicații profunde în cadrul teoriei poezii discursive. Pe de o parte, Lucian Blaga depășește concepția tradițională, ce absolutiza „uzul *retorico-stilistic*, în care «geneza metaforei» s-ar explica prin finalitățile particulare ale acestui fel, determinat, de vorbire”, și postulează „esențialitatea funcției metaforice pentru constituirea discursivă a limbajului în general”³. Pe de altă parte, Blaga se arată a fi un pionier în „definirea teoretică a unei *funcții metaforice radical diferită de cea a limbajului*”, precum și în „legitimarea acesteia ca ipostază «nucleară» a creației spirituale în toate manifestările ei (artistice, mitologic-religioase, filozofic-metafizice și «constructiv»-științifice)”, ca funcție „menită să contribuie la *instaurarea unui alt mod de a fi al omului în univers*”⁴. Cu privire la acest ultim aspect, Blaga s-a dovedit „*un adevărat întemeietor al metaforicii poetice*”, al cărui merit provine mai ales din faptul de a fi sesizat importanța „*principiului ecuațional*” și „rolul crucial al dizanalogiei” în procesul creației poetice: „Prin opoziție cu simpla «schimbare» spre un sens figurativ, caracteristică metaforei lingvistice (i.e., *tropilor*), L. Blaga vizează [...], în acest punct crucial al metaforei poetice, un act mult mai radical, de natură transfigurativă: acesta presupune, în ultimă instanță, nu doar un simplu *transfer* «semantic», ci o *transgresiune* a unei «lumi» (de semnificații) și o înscriere pe traseul («mai adânc») al «mutațiunii» orizontice (de natură ontologică).”⁵

1.2. Cea de-a doua disjuncție fundamentală pentru teoria poezii discursive este aceea dintre **cuantele referențiale** (*cr*) și **câmpurile referențiale** (CR), termeni preluați din „semantica integraționistă” a lui B. Hrushovski/ Benjamin Harshav⁶, dar reelaborați dintr-o

² Textele cele mai semnificative pentru această concepție sunt următoarele lucrări ale lui Mircea Borcilă: *Introducere în poetica lui Blaga*, ed. cit.; *Contribuții la elaborarea unei tipologii a textelor poetice*, în *Studii și cercetări lingvistice*, an. XXXVIII, nr. 4, 1987, pp. 185-195; *Semantica textului și perspectiva poeziei*, în *Limbă și literatură*, an. XXXIX, vol. II, 1994, pp. 33-38; *Bazele metaforicii în gândirea lui Lucian Blaga*, în *Limbă și literatură*, an. XLI, vol. I, 1996, pp. 28-39; *Dualitatea metaforicului și principiul poetic*, în Mircea Borcilă (ed.), *Eonul Blaga. Întâiul veac*. București: Editura Albatros, 1997, p. 263-283; *Între Blaga și Coșeriu. De la metaforica limbajului la o poetică a culturii*, în *Revista de filozofie*, an. XLIV, nr. 1-2, 1997, pp. 147-163; *Repere pentru o situare a poeziei culturii*, în *Meridian Blaga*, vol. I. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2000, pp. 97-104; *Lingvistica integrală și fundamentele metaforologiei*, în *Dacoromania*, an. VII-VIII, 2002-2003, pp. 47-77. Însă numeroase alte idei au fost enunțate în cadrul cursurilor ținute la Facultatea de Litere a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca de către profesorul Mircea Borcilă și preluate ca atare în lucrările discipolilor săi.

³ Mircea Borcilă, *Bazele metaforicii în gândirea lui Lucian Blaga*, loc. cit., pp. 29-30.

⁴ *Idem*, p. 31.

⁵ *Idem*, p. 37.

⁶ „Un *referent* (*r*) este orice lucru la care ne putem referi sau despre care putem vorbi, fie el un obiect real, un eveniment, o idee sau un obiect ficțional, non-existent./ Un *cadru de referință* (*cr*) este orice continuum semantic alcătuit din doi sau mai mulți referenți despre care vorbim: poate fi o scenă în timp și spațiu, un personaj, o ideologie, o dispoziție, o stare de lucruri, o intrigă, o politică, o teorie, psihanaliza, vântul care trece prin copaci toamna, munții din Corsica etc. Cunoaștem lucrurile din lume mai degrabă prin asemenea cadre decât prin argumente logice. Acest mod de cunoaștere poate fi numit *cogniție situațională* și el constituie modul de a opera al literaturii./ Orice referent numit cu un singur cuvânt poate fi înscris într-un cadru de referință, dacă ne sunt date mai multe detalii despre el./.../ Un *câmp de referință* (CR) este un univers larg, multi-dimensional, ipotetic, cuprinzând o multitudine de *cr*-uri cotextuale diverse, suprapuse și inter-relaționate. Putem izola Câmpuri precum S.U.A.,

perspectivă inedită. Astfel, „*cuantele referențiale* vor reprezenta unități ale textului, alcătuite din cel puțin doi termeni, care intră într-o relație metaforică de tip ecuațional, constituindu-se într-o entitate semantică cu potențial referențial imaginativ, al cărei sens se poate constitui numai prin imaginarea unei *lumi a textului*. Ele se pot grupa în *câmpuri referențiale* care vor reprezenta niște structuri dinamice, relativ omogene, de sens, instituite în procesul interpretării textuale, care se polarizează și între care se instituie acea dinamică semantică metaforică, descrisă prin strategiile *diaforică*, *endoforică* și *epiforică*. La palierul *cuantelor referențiale* putem constata o ‘microarticulare’, iar la palierul *câmpurilor referențiale* vom constata o ‘macroarticulare’ a sensului sau tocmai acea dinamică metaforică prin care se construiește sensul global al textului.”⁷

1.3. Cel de-al treilea set de diferențe îl constituie chiar delimitarea strategiilor/operațiilor semantice de articulare a sensului poetic: diaforică, epiforică și endoforică. Primii doi termeni au fost împrumutați de către Mircea Borcilă de la filozoful și poeticianul american Philip Wheelwright, dar redefiniți în conformitate cu finalitățile teoriei poeziei discursive. Astfel, cele trei operații cuprind „(a) strategia *diaforică*, adică instituirea a două *câmpuri referențiale* (CRI și CRII) între care există o tensiune ireductibilă (accentuarea *dizanalogiei*) în raport cu fundalul cunoașterii lumii, (b) strategia *endoforică* – încercarea de a media această tensiune prin accentuarea analogiilor și suspendarea tensiunii, fie prin «alunecarea» spre unul dintre cele două câmpuri, fie prin trecerea într-un plan ‘meta-textual’ în raport cu ele, și (c) strategia *epiforică*, prin care coliziunea dintre CRI și CRII se reia și se rezolvă prin proiecția unui câmp CRIII, în care împăcarea celor două planuri anterioare ar fi posibilă (o «lume posibilă imposibilă». [...] Instituirea lui CRIII ar corespunde polului maximal al construcției de sens, realizabil doar în textele de tip poetic, anume **creația de sens ca creație de lumi, în care sensul este (devine) posibil.**”⁸

2. Așadar, potrivit teoriei poeziei discursive, sensul poetic ia naștere prin instituirea textual-discursivă a unui nou câmp de referință (CRIII, care nu poate fi redus la orizontul experienței „imediate”), pe baza strategiilor dia-, endo- și epiforice. Însă, deși acest cadru conceptual contribuie la situarea problemei creativității textemelor, ea nu o rezolvă automat. Prin urmare, e necesar să ne întrebăm dacă această circumscriere conceptuală se poate aplica și textemelor sau, dimpotrivă, dacă ea le exclude din sfera „creației de lumi”. În acest sens, considerăm că sunt necesare câteva precizări.

2.1. Privite din perspectiva **semnificatelor** („lexemelor”) care le compun, textemele exclud nu numai „creația de lumi”, ci orice tip de creație. Chiar dacă, la origine, multe dintre aceste configurații semantice au reprezentat metafore insolite, ele și-au pierdut, prin „repetare”, orice valoare „poetică”, devenind astfel expresii convenționale, fie în planul

Războaiele napoleoniene, Filozofia, «lumea» din romanul lui Tolstoi *Război și pace*, lumea de azi, memoria culturală etc. Folosesc cu precauție termenul «a izola», deoarece, în concepția mea, un Câmp sau un cadru nu sunt entități ontologice fixe; delimitarea lor depinde de strategiile de referință, înțelegere și explicare. Orice *cr*, cum ar fi «o petrecere» în *Război și pace*, poate fi alcătuit dintr-o serie de *cr*-uri mai mici (personaje, grupuri, dans, băuturi etc.) / Nu există nicio diferență esențială între un *cr* mai mare și un CR. Poate exista o întregă ierarhie de cadre incluse în alte cadre.” (Benjamin Harshav, *Fictionality and Fields of Reference* [1984], in *Explorations in Poetics*. Stanford: Stanford University Press, 2007, pp. 5-7)

⁷ Mircea Borcilă, *apud* Lolita Zagaevschi Cornelius, *Funcțiile metaforice în „Luntrea lui Caron” de Lucian Blaga. Abordare în perspectivă integralistă*, prefață de Mircea Borcilă. Cluj-Napoca: Editura Clusium, 2005, pp. 55-56.

⁸ *Idem*, p. 56.

limbii (= textemele diasketice), fie în planul vorbirii individuale (= textemele diasemice)⁹. Or, din acest punct de vedere, e evident că o expresie precum *I s-a urcat sângele la cap* nu poate fi pusă alături de o expresie precum *Eu nu strivesc corola de minuni a lumii...*

2.2. Totuși, datorită raporturilor de **co-referențialitate** care le caracterizează, textemele pot deveni creatoare în planul sensului/textului, adică pot stabili raporturi metaforice cu co-referenții lor textuali. În acest sens, funcțiile textuale ale textemelor ar putea fi redescrise în termenii „poezei” discursive, ca niște operații de **resemantizare** implicând două câmpuri referință: unul al referentului propriu-zis, altul al „co-referentului” textemic, a cărui particularitate e aceea de a se constitui ca un ansamblu de **cuante referențiale sudate** („fixate”) prin repetare, dar care își pot (re)activa în text funcțiile semnifice și pot contribui astfel la creația de sens. Și, chiar dacă asemenea cazuri sunt destul de rare, nu există, în ultimă instanță, nicio condiționare care să le interzică textemelor accesul la sfera „creației de lumi”, dat fiind că, în cazul lor, co-referențialitatea nu determină o „înghețare” a sensului, ci, dimpotrivă, constrânge textemul să se „deschidă” către semnificatul co-referentului său. De altfel, într-o asemenea direcție ne îndrumă și Eugeniu Coșeriu prin faptul că refuză să traseze o distincție de esență între creație și „re-creație”.

2.3. Desigur, nu orice actualizare a unui textem este prin chiar natura sa „poetică”. Factorul decisiv în această privință îl constituie nu simpla (re)încadrare prin vorbire individuală a semnificatelor, ci noutatea și complexitatea sensului textual rezultat în urma acestei operații. În definitiv, majoritatea sensurilor produse de texteme sunt, ca și în cazul „tehnicilor libere a vorbirii”, banale. Totuși, există cazuri în care textemele sunt producătoare de sensuri „poetice”, precum în următorul exemplu: *Nu te teme, știu eu năzdrăvăni de ale Spânului; și să fi vrut, de demult i-aș fi făcut pe obraz, dar lasă-l să-și mai joace calul. Ce gândești? Și unii ca aceștia sunt trebuitori pe lume câteodată, pentru că fac pe oameni să prindă la minte... Zi-i și d-ta că ai avut să tragi un păcat strămoșesc. Vorba ceea: „**Părinții mănâncă aguridă, și fiilor li se strepezesc dinții**”.* (Ion Creangă, *Povestea lui Harap-Alb*) În textul lui Creangă, textemul *Părinții mănâncă aguridă, și fiilor li se strepezesc dinții* nu se referă doar la enunțul *Zi-i și d-ta că ai avut să tragi un păcat strămoșesc*, ci la întreaga secvență care descrie călătoria de până atunci a lui Harap-Alb. El proiectează asupra spațiului ficțional imaginea unei lumi a *hybris*-ului, în care copiii plătesc pentru păcatele părinților, și atinge astfel un aspect antropologic fundamental, de obicei ignorat: faptul că, în esență, mobilul inițial al călătoriei eroului (ca urmare a poruncii tatălui) e pasibil de *hybris*, de vreme ce Harap-Alb urma să o pețescă pe una din verișoarele sale. De aceea, deplasarea dorinței erotice a personajului către fiica împăratului Roș nu e întâmplătoare: căsătoria finală a celor doi figurează nu doar evitarea unuia dintre păcatele capitale ale societăților primitive (incestul), ci și instaurarea unei noi ordini a lumii, eliberate astfel de „păcatele strămoșești” pe care le presupunea legea „veche” a endogamiei familiale.

⁹ Pentru clasificarea textemelor (în diasemice, diasketice și diatropice), v. Simina Terian-Dan, *Preliminarii la o tipologie a textemelor românești. Abordare din perspectivă integralistă [II]*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Philologica*, Vol. 11, T. 1, 2010, pp. 251-262.

3. În ceea ce privește **metoda** noastră de abordare, vom alege drept model două dintre analizele de „lingvistică a textului” (de fapt, de poetică: acelea consacrate lui Cervantes și lui Kafka) pe care Eugeniu Coșeriu le-a întreprins în sinteza sa *Linguistica del testo* (1981). Referitor la acest aspect, trebuie să ținem cont de două fapte.

3.1. În primul rând, sensul unei „dimensiuni” a textului nu trebuie confundat cu sensul întregului text. De altfel, Coșeriu însuși a afirmat că „o dimensiune a sensului, care apare în text, nu coincide în mod necesar cu sensul întregului text și cu atât mai puțin cu sensul întregii opere a unui autor”¹⁰. Chiar fondatorul integralismului a ilustrat această situație printr-o analiză a romanului *Don Quijote* realizată în sens polemic față de interpretarea lui Leo Spitzer, care considera că dimensiunea fundamentală a operei lui Cervantes ar fi „inconstanța numelor”, fenomen pus în legătură cu un așa-zis „perspectivism lingvistic”. În schimb, Coșeriu arată că un asemenea procedeu nu este decât o parte a unei strategii narrative mai ample, care face ca întregul roman să constituie o reflecție (și, nu mai puțin, o pledoarie) privind libertatea spiritului uman. „Prin urmare – concluzionează Coșeriu –, trebuie să ne întrebăm dacă această interpretare e validă pentru întreaga operă, adică constituie într-adevăr «sensul romanului» sau e mai degrabă «sensul uneia dintre componentele romanului», o componentă care, la rândul său, nu reprezintă decât un element al sensului articulat pe un plan mai înalt.”¹¹

3.2. Pe de altă parte, trebuie să ținem cont de un alt aspect al articulării sensului poetic. Construcția acestuia (adică legătura efectivă dintre semnificatele/sensurile idiomatice și/sau literale și sensul figurat) e, fără îndoială, un fenomen de natură paradigmatică, dar care se realizează într-o manieră sintagmatică (prin lectura lineară a textului de la începutul la sfârșitul său). De altfel, Coșeriu însuși a ținut cont de acest aspect în interpretarea operei lui Franz Kafka *Ein Bericht für eine Akademie*, pe care a realizat-o în doi pași¹². În primul rând, lingvistul de la Tübingen a prezentat sub forma unui fals „rezumat” cele mai relevante „fapte” cuprinse în textul respectiv, pe care le-a grupat în „două clase de evenimente”: acelea care trimit la o „lume inexplicabilă” și acelea care trimit la o „lume crudă”. Apoi, aceste „clase” paradigmatică au fost subsumate unei categorii mai ample (fragmentarismul și oribilul existenței cotidiene) și corelate cu „limbajul administrativ” în care este redactat textul kafkian și care demonstrează, la rândul său, „cum utilizarea «conotativă» al unui stil lingvistic determinat poate contribui la edificarea stilului întregii opere a unui autor”.

4. În concluzie, considerăm că o poetică a textemelor elaborată pe baza lingvisticii integrale nu doar că e posibilă, dar ea se impune ca o componentă necesară pentru a putea evidenția complexitatea funcționării acestei categorii discursive atât în planul generic al limbajului, cât și în acela al vorbirii individuale.

¹⁰ Eugeniu Coșeriu, *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del senso* [1981], edizione italiana a cura di Donatella di Cesare. Roma: Carocci editore, 2001, p. 154.

¹¹ *Idem*, p. 156.

¹² *Idem*, pp. 159-162.

Bibliografie

- BORCILĂ, Mircea: *Introducere în poetica lui Blaga*. Teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Litere, Cluj-Napoca, 1980.
- BORCILĂ, Mircea: *Contribuții la elaborarea unei tipologii a textelor poetice*, in *Studii și cercetări lingvistice*, an. XXXVIII, nr. 4, 1987, pp. 185-195.
- BORCILĂ, Mircea: *Semantica textului și perspectiva poeziei*, in *Limbă și literatură*, an. XXXIX, vol. II, 1994, pp. 33-38.
- BORCILĂ, Mircea: *Bazele metaforicii în gândirea lui Lucian Blaga*, in *Limbă și literatură*, an. XLI, vol. I, 1996, pp. 28-39.
- BORCILĂ, Mircea: *Dualitatea metaforicului și principiul poetic*, în Mircea Borcilă (ed.), *Eonul Blaga. Întâiul veac*. București: Editura Albatros, 1997, pp. 263-283.
- BORCILĂ, Mircea: *Între Blaga și Coșeriu. De la metaforica limbajului la o poetică a culturii*, in *Revista de filozofie*, an. XLIV, nr. 1-2, 1997, pp. 147-163.
- BORCILĂ, Mircea: *Repere pentru o situare a poeziei culturii*, in *Meridian Blaga*, vol. I. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2000, pp. 97-104.
- BORCILĂ, Mircea: *Lingvistica integrală și fundamentele metaforologiei*, in *Dacoromania*, an. VII-VIII, 2002-2003, pp. 47-77.
- COȘERIU, Eugeniu: *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del senso* [1981], edizione italiana a cura di Donatella di Cesare. Roma: Carocci editore, 2001.
- HARSHAV, Benjamin: *Fictionality and Fields of Reference* [1984], in *Explorations in Poetics*. Stanford: Stanford University Press, 2007, pp. 1-31.
- TERIAN-DAN, Simina: *Preliminarii la o tipologie a textelor românești. Abordare din perspectivă integralistă [II]*, in *Annales Universitatis Apulensis, Series Philologica*, Vol. 11, T. 1, 2010, pp. 251-262.
- ZAGAEVSCHI CORNELIUS, Lolita: *Funcțiile metaforice în „Luntrea lui Caron” de Lucian Blaga. Abordare în perspectivă integralistă*, prefață de Mircea Borcilă. Cluj-Napoca: Editura Clusium, 2005.